

РОЗМОВНО-ПОБУТОВІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В МОВОТВОРЧОСТІ ЛЕСІ РОМАНЧУК

У статті йдеться про насиченість фразеологізмами мови роману «Софія» Лесі Романчук. Увага акцентується на розмовно-побутових фразеологічних одиницях, оскільки саме розмовні фразеологізми становлять найбагатший пласт української народної фразеології. Вони характеризуються здебільшого специфічним емоційно-експресивним забарвленням і мають знижено-просторічне значення. Водночас фразеологічні одиниці цієї групи використовуються в романі і для надання усному мовленню героїв образного характеру, вносять у їхнє спілкування відтінки щирості, простоти, безпосередності, невимушеності.

У статті визначаються також такі стилістичні ознаки розмовно-побутових фразеологізмів, як наявність у їхній структурі розмовних і просторічних слів, слів на позначення предметів людського побуту, сома-тичних слів, аналізуються як загальнонародні, так і модифіковані розмовно-побутові фразеологічні одиниці, з'ясовуються їх функціонально-стилістичні особливості.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, народнорозмовні фразеологізми, експресивність, трансформація.

Мовна картина світу художника слова є вербальним відображенням світовідчуття письменника, його ціннісних орієнтирів. Використання мовних засобів підпорядковане розкриттю ідейних та естетичних настанов митця. Мова художньої літератури становить органічну єдність широкого спектра пов'язаних між собою виражальних засобів, серед яких чільне місце належить фразеологічним одиницям, «які на відміну від звичайних слів є виразнішими з емоційно-експресивного погляду» [2, с. 10].

Фразеологія, як відомо, найяскравіше відбиває дух, ментальність народу, оскільки акумулює досвід попередніх поколінь і завжди несе в собі емоційно-оцінну характеристику. Саме фразеологізми допомагають читачеві художнього твору уявити типовий образ того чи іншого персонажа, уобразити його характер, зовнішність, оцінити ті типові обставини, в яких формуються психологічні типи людей, їх поведінка, міжособистісні стосунки.

Фразеологічні одиниці – це квінтесенція лексичного багатства мови. Вони, як правило, надзвичайно влучні, образні, компактні, містять у собі глибокий зміст. Розвинена структура фразеології свідчить про багатство мови: чим розвиненішою є мова, тим багатшою й виразнішою є її фразеологія.

Актуальність нашого дослідження зумовлена важливістю вивчення домінантних одиниць фразеології в художньому тексті, зокрема потребою з'ясувати, яке місце займають фразеологізми в художньому мовленні талановитої української письменниці Лесі Романчук, оскільки її мовотворчість поки що залишається сьогодні поза увагою дослідників.

Теоретичні дослідження з фразеології як розділу мовознавства в сучасній лінгвістиці охоплюють досить широке коло проблем: вивчення фразеологізму як основної одиниці фразеології, структурно-семантичні особливості стійких сполучень слів, функціонування фразеологічних одиниць у мовленні та мові художніх текстів, визначення основних методів дослідження фразем тощо. Сьогодні одним з найактуальніших є питання функціонування фразеологічних одиниць у структурі художнього мовлення різних за стилями і напрямками письменників. Вивченням стійких сполучень слів в художньому тексті займалися Л. Авксентьев, І. Гнатюк, Ю. Кохан, М. Алефіренко, С. Александрова, Л. Скрипник, О. Чехівський, А. Попович, Ю. Маркітантов, В. Папіш, А. Сурпун, Л. Щербачук та інші.

Мета статті – з'ясувати наявність розмовно-побутових фразеологізмів у романі Лесі Романчук та визначити їх експресивно-стилістичні функції.

Творча особистість Лесі Романчук знайшла відображення в мові її творів. Найпомітніше це засвідчує лексика, яка значною мірою зумовлена тематикою творів та світосприйманням письменниці. Роман «Софія» – це дев'ять книг про кохання і зраду, про професійну відповідальність перед собою, людьми і суспільством, про підступність, віру і надію в житті головної героїні – лікаря-акушера Софії Синицької. Жінка у Світі і Світ у Жінці – це основні теми, на яких ґрунтується вишукане мереживо роману «Софія». Ми зупинимося на аналізі розмовно-побутових фразеологізмів перших двох книг роману, які мають назви: «Не залишай...» (Книга 1) і «Не залишай мене...» (Книга 2).

Виразність мови Лесі Романчук обумовлена саме правильним, продуманим зіставленням елементів літературної мови та розмовно-побутового мовлення. Послугується письменниця і фразеологізмами, оскільки вони надають літературному мовленню народного колориту, збагачують його, є важливим засобом правдивого та влучного зображення побутових ситуацій. Потрапляючи в контекст, фразеологізми підкоряються художньому задуму автора, стають невіддільними від усєї образної системи, від композиції твору загалом, бо їх «потенційні можливості виявляються лише в контексті» [1, с. 62].

Найповніше репрезентована в романі «Софія» розмовно-побутова фразеологія. Тонкий знавець усного побутового мовлення, Леся Романчук відібрала з нього найвлучніші розмовно-побутові фразеологізми для створення типових образів і типових обставин, у яких вони перебувають, ще раз підтвердивши добре відому істину, що скарби української народної фразеології не вичерпні. Письменниця вміло вводить ці фразеологізми в контексти, у яких вони характеризуються народним дотепом, іронією, зневагою, схваленням, дошкульним сміхом:

очима стріляти, аж кішки по серцю шкребלי, не лий масла у вогонь, (не) крутити хвостом, дати маху, на тонке пряде, намилили шию, вивести на чисту воду, скласти лапки, мокра курка, скрутити в'язи, перекласти з хворої голови на здорову, хоч до рани тули, передати куті меду, тримати язика на припоні, зуби з'їсти, про людське око, хай їм дідько!, попустити віжки, руки розпустити, давати перцю, підкласти поросся, ні до лісу ні до біса, (з батька) мотузки сукати, вилити жовч на папір, зуб на зуб не попадав, мотати на вус, ціни не годні скласти, точити душу, (не) ловити тав, аж за вухами ляцало та інші. Переважно наведені фразеологізми вживають персонажі, представники інтелігенції, яка важко переживає добу нестабільності, соціальну невлаштованість 80-х років ХХ століття: *Софія знову одягнула халат, згадавши ні до лісу ні до біса нічну капустину, і пішла оглядати хвору* [4, с. 486]; *Цьому виродку море по коліна: штрикне ножем, потім буде однаково, хто правий, хто винний, хто знову «зону топтатиме», а кому на могилі берізку посадять...* [4, с. 558]; *Але що скажеш хворій, яку постійно болить! Здавалося, лише тоді, як вона пише, виливає жовч на папір, їй ставало легше* [4, с. 68]; *І батьки, і сестри порошинки з нього здмухували, кожен примху вдовольняли, а як «синчик» не без допомоги вже дорослих сестер вступив до інституту та став «доктором», то вже й геть ціни йому не годні були скласти* [4, с. 42]; *Ідеалам вона [Ліза Семенівна] служила вірно й незрадливо, та справжніх комуністів, на її гапку, в країні було тільки троє: Генеральний секретар, голова КДБ і вона сама. Усі інші – підступні зрадники і запродавці. Вистежити і вивести їх на чисту воду і було основним завданням її життя* [4, с. 355]; *Череватько так непристойно сьорбав борщи, аж за вухами ляцало* [4, с. 323]; – *Я чекаю відповіді, Корнацький! Робота чи аморалка? Арсен стиснув кулаки. А хай їм дідько!* [4, с. 298]; *Перша ж хвора, а вона [Софія] вже склала лапки: «Добре, Ганно Петрівно, як скажете, Ганно Петрівно!»* [4, с. 41].

Яскрава експресивність розмовно-побутових фразеологізмів створюється і окремими їх компонентами, і тим образно-метафоричним значенням, яке виникає в результаті поєднання цих компонентів. Найчастіше складниками цих фразеологізмів є розмовні та просторічні слова: *ляпати язиком, скрутити в'язи, розп'якати дурним язиком, вишкірити зуби, вкуситися за язик: Навіщо я увійшла в цю квартиру? Навіщо ляпала язиком що можна і чого не можна?* [4, с. 442]; – *Я поїду, Софійко, хай баби язиками не плещуть* [4, с. 351]; *Софія узяла свічку, бо у темряві на сходах можна було спокійнісінько скрутити собі в'язи, і подибала гвинтовими сходами вниз* [4, с. 80].

Іншими ознаками розмовних фразеологізмів є наявність у їхній структурі слів із конкретним значенням, які позначають предмети побуту: *не святі горшки ліплять* [4, с. 295], *голіці ніде власти* [4, с. 314], *ніби голка в серце* [4, с. 303], *ніби сокирою рубане* [4, с. 171], *відправити, як kota в мішку* [4, с. 444], *попустити віжки* [4, с. 299], (з батька) *мотузки сукати* [4, с. 43], а також слів-соматизмів, які, зазвичай, у складі розмовних фразеологізмів набувають переносного значення: *про людське око* [4, с. 267], *носа вернути* [4, с. 37], *руки не звідти ростуть* [4, с. 44], *оком кліпнути* [4, с. 57], *очей не зводила* [4, с. 285], *іскри з очей летять* [4, с. 286], *аж за вухами ляцало* [4, с. 323], *власти в ноги* [4, с. 320], *руки розпустив* [4, с. 400], *руки не доходять* [4, с. 497], *під гарячу руку* [4, с. 514], *кресати очима іскри* [4, с. 526], *ні пари з уст* [4, с. 551], *підставити ніжку* [4, с. 615], *п'яти лизати* [4, с. 470], *намилити шию* [4, с. 565].

Всі ці фразеологізми взяті з розмовного мовлення і вжиті без зміни їх структури і змісту. Проте зрідка в романі трапляються розмовно-побутові фразеологізми, які Леся Романчук уміло змінює, освіжає, надає їм нової форми, поширює чи конкретизує основне значення додатковою інформацією. Так, у загальнонародній мові відомий такий стійкий зворот, як «*підняти руку (на кого-небудь)*», що, відповідно до тексту, означає «*бити кого-небудь*» [3, с. 636]. Леся Романчук використала його в модифікованому вигляді: *підняв свою паскудну руку* (на богиню) [4, с. 516]. Введені до компонентного складу фразеологізму слова *свою паскудну* увиразнюють основне значення звороту, доповнюють його, вказуючи тим самим на жорстокість, підступність та жалюгідність одного з партійних працівників. Особливої експресивності досягає письменниця, вдаючись до індивідуально-авторської трансформації загальноновживаного фразеологізму «*кусати лікті*» – «*виявляти велику досаду, шкодуючи з якого-небудь приводу, жалкувати*» [3, с. 407], розширюючи його компонентний склад словами фалди фраків: *Його голос... Славетний диктор Левітан умер би від заздроців тієї ж миті, гомерова Сирена утопила ся б від сорому за свої недолугі намагання, а три найліпші тенори сучасності обгризли б собі не те що лікті, а фалди фраків* [4, с. 9].

Леся Романчук часто вплітає фразеологізми в контекст, наголошуючи на сумісному загостренні ситуації. Такі вживання супроводжують різні експресивно-оцінні відтінки, наприклад, іронії, зневаги, безцеремонності: *Це ж медицина. Храм. Мистецтво. А байдужий у нашій справі не просто ремісник – злочинець! Та що pomoже битися лобом об стіну – не проб'єш! Стіни ж Гарматний будував міцні та високі* [4, с. 607]. У цьому міні-тексті спостерігаємо реалізацію фразеологічно зв'язаних компонентів із вільним значенням слів. Це увиразнює текст, згострює увагу читача, допомагає глибше усвідомити основну ідейно-тематичну проблематику твору.

Велику групу серед розмовно-побутових фразеологізмів становлять компаративні стійкі мовні звороти, зокрема на позначення зовнішнього вигляду людини: *бліда, як стіна* [4, с. 20], *почервонів, як рак* [4, с. 198], *бридкий, як жаба* [4, с. 290], *наче у воді святій скупана* [4, с. 533], *червоний, немов помідор* [4, с. 459], *зелений, немов огірок* [4, с. 459]. Інші фразеологізми з порівняльним компонентом використовуються для зображення фізичного стану героїв, їхньої поведінки, професійної діяльності, міжособистісних стосунків: *набралася забобонів, як собака бліх* [4, с. 76], *допомогло, як мертвому кадило* [4, с. 135], *немов вітром здуло* [4, с. 182], (перейми) *як рукою знімає* [4, с. 187], *тримається, як гриб* [4, с. 297], *ніби окропом облило її з ніг до голови* [4, с. 322], *кра-*

ватка пасувала, мов собаці крила [4, с. 359], впала, як сніг на голову [4, с. 433], спокусилася, як мишка на сир [4, с. 535], день тягнувся, мов собача пісня [4, с. 548], виростали, мов з води [4, с. 551].

Відчутного стилістичного ефекту досягає Леся Романчук, обираючи модель семантичного обігрування компонентів загальнонародного фразеологізму «не вартій мизинця» – «про нікчемну людину, набагато гіршу порівняно з іншими, недостойну інших» [3, с. 68]. Зворотний ефект викликає контраст на основі суміжності фразеологізму та власного імені персонажа «мизинний палець – три Череватьки з віллами»: *Та його [Максимів] мизинний палець на лівій нозі вартій трьох Череватьків з віллами!* [4, с. 600].

Посиленню експресії сарказму сприяє і фразеологічна енантіосемія, що також базується на контрасті зіставлених реалій, надто віддалених за змістом: «*партія – кашкет*»: *Потрібна мені твоя партія, як зайцеві кашкет* [4, с. 357].

Іншим важливим елементом народнорозмовного джерела є прислів'я та приказки, які збагатили «Софію» Лесі Романчук різного роду повчаннями, порадами, настановами, ствердженням певних життєвих ідеалів: *Шила в мішку не втаїш* [4, с. 110]; *Нова мітла мете зовсім в інший бік* [4, с. 157]; *Слово – не горобець, випустиш – не впіймаєш* [4, с. 270]; *Відрізане не дочочиш* [4, с. 321]; *Вчитися ніколи не пізно* [4, с. 328]; *Ніде правди діти* [4, с. 357]; *Удень з возем не знайдеш* [4, с. 591]; *Долю конем не об'їдеш* [4, с. 596].

Отже, в романі «Софія» Лесі Романчук широко використовуються як загальнонародні, так і модифіковані розмовно-побутові фразеологізми, які органічно взаємодіють з мовою героїв, мовою автора і змістом твору. Фразеологізми в тексті виступають крізь призму авторського художньо-образного світобачення. Через фразеологічні одиниці письменниця передає своє ставлення до зображуваних подій, майстерно увиразнює характери персонажів, надає їм природної усномовної невимушеності, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів.

Література

1. Гнатюк І. С. Деякі особливості використання фразеологізмів у мові сучасної художньої прози [текст] / І. С. Гнатюк // Українська мова і література в школі. – 1981. – №9. – С. 62-64.
2. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.
3. Фразеологічний словник української мови : Кн. 1-2 / уклад. : В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. – К. : Наукова думка, 1993. – 984 с.
4. Романчук Л. Софія. Не залишай... : кн. 1 ; Не залишай мене... : кн. 2 / Леся Романчук. – Тернопіль : Богдан, 2007. – 624 с.

Summary

The article deals with the using of phraseological units in the language of Lesya Romanchuk's novel "Sofia". The author attracts attention to the colloquially-domestic phraseology units, because exactly the colloquially phraseology units present the richest layer of Ukrainian folk phraseology. These phraseologisms are characterized mostly by the specific emotionally-expressive colouring and have a common deteriorative-colloquial value. At the same time phraseology units of this group are used in a novel for giving vivid character to the language of heroes, bringing into their communication the tint of sincerity, simplicity, spontaneity, ease.

The author also determines such stylistic signs of colloquial phraseological units as a presence in their structure of colloquial and common speech words, words on denotation of the articles of human way of life, somatic words. The article analyses both common and colloquial phraseological units, defines their functional-stylistic features.

Key words: phraseological units, colloquial phraseological units, expressivity, transformation.

УДК 398.87

А.К. Павлова

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОТИВНОСТІ В НАРОДНІЙ ЕПІЧНІЙ ПОЕЗІЇ

Стаття присвячена питанню прагматики емотивно-експресивних засобів у епічній поезії. Аналіз фольклорного тексту засвідчує, що базові ідентифікатори емотивної лексики передають загальну ідею лексичного поля – ідею почуття, емоції як особливої психічної реальності. Емотивність у пісенних зразках представлена не лише на лексичному, але й на синтаксичному рівнях.

Ключові слова: фольклорний текст, емотивність, епічна пісня, естетична функція, історична пісня, балада.

Серед найважливіших аспектів формування цілісної полікультурної особистості більшість філософів виокремлюють феномен естетичного переживання. Цей феномен пов'язаний із особливостями споглядання мистецтва, специфікою художнього образу. Формування художнього образу здійснюється на позасвідомій основі, шляхом впливу усєї системи засобів художнього вираження конкретного твору на глибинні духовні механізми особистості. Художній образ дає можливість пізнати істину буття, співпереживаючи, оцінюючи і розмірковуючи одночасно. Діахронно-синхронний вимір дозволяє реципієнту усвідомити систему амбівалентності.

М. Бахтін прагне естетичним шляхом «заглиблення» у текст виявити, що на певних рівнях відбувається зрощення часового та просторового вимірів, саме там, де здійснюється феноменологічне прояснення свідомо-